

ЗАСТАРЯВАНЕ НА НАСЕЛЕНИЕТО В РОДОПИТЕ*

Крум Божиков¹

В статията е направена характеристика на демографската ситуация в Родопите с акцент върху процеса на застаряване на населението. Изяснена е възрастовата структура и е съпоставена с тази на страната. В изследването са използвани комплексният географски анализ и синтез статистическият и сравнителният метод.

Ключови думи: застаряване, Родопи, население, планинска територия, раждаемост

AGING OF THE POPULATION IN THE RHODOPES

Krum Bozhikov

Abstract: This article reveals specific features in the process of population aging in the Rhodopes. In the situation at the end of the 80's of the twentieth century, and after the transition to a market economy, many changes occur. They led to the deterioration of the demographic situation in the Rhodopes and very fast pace of population aging. Because of its ethnic composition there are big differences in the area of interest. In some parts of Rhodopes demographic aging process is at much slower pace than the national average, while in others – much bigger. The main factor influencing this process in the Rhodope Mountains is emigration. Birth rates also had a major influence, but less than emigration for the aging. Aging process shows differences in Rhodope inland, as well as in the rest part of the country. Much of the mountainous areas are less or almost not affected by this process. Cases where demographic aging in the Rhodopes have a very strong pace, are exceptional compared to

¹ Департамент География – НИГГГ, БАН; asafa@mail.bg

* Разработката е по програма „Национални, европейски и цивилизационни измерения на диалога „Култура – език – медии“ към Университетски комплекс по хуманитаристика „Алма матер“ на СУ „Св. Кл. Охридски“, финансиран от ФНИ на МОН.

the total mountain territory.

Keywords: aging, Rhodopes, population, mountain territory, birthrate

Основната цел на изследването е да се характеризира демографската ситуация в Родопите, свързана с процеса на застаряване на населението там, поспециално да се изясни възрастовата му структура и доколко тя е съпоставима с тази за цялата страна. Настоящата разработка трябва да покаже дали демографският и социален проблем застаряване на населението е по-голям, идентичен или по-малък от общия за страната. По структура на населението Родопите се отличават много от другите територии на България, а също така има различия в природногеографската им характеристика спрямо голяма част от други региони в страната.

В териториален обхват настоящата разработка включва изцяло областите Смолян и Кърджали, както и общини от съседните области, които са изцяло разположени в Родопите или имат селища на планинската територия. Това са общините от област Благоевград: Белица, Сатовча и Якоруда, общините от област Пловдив, разположени на юг от община Пловдив, южните общини, разположени в област Пазарджик, и общините от област Хасково без Тополовград и Димитровград. Основният метод, който се използва, е комплексният географски анализ и синтез, като голямо влияние е обърнато на статистическия и сравнителния метод.

Един от най-сериозните проблеми, които засягат България през последните години, е свързан с процеса на застаряване на населението и засяга почти всички части на страната, в т.ч. в по-голяма или по-малка степен и Родопите. Проблемът е изключително актуален, тъй като през последните десетилетия, най-вече в периода на преход към пазарна икономика, се засилва все повече. Именно през този период големи групи млади хора напускат страната и демографският проблем, свързан със застаряването на населението, силно се влошава. Този процес е свързан най-вече с промени в социално-икономическото състояние. Именно поради тази причина е много важно да се определят факторите, влияещи върху застаряването на населението, които в Родопите са сходни с тези за цялата страна, но имат и някои особености. От най-съществено значение са миграциите и по-точно емиграцията.

Проблемът със застаряването на населението в България ще се изостря все повече в бъдеще, тъй като настоящата възрастова структура ще определи до голяма степен възпроизводството на населението в следващите десетилетия. Забелязва се тенденция за все по-силното ѝ влошаване в планинските и пограничните територии, тъй като делът на населението над 65 години в тях е по-голям от средния за страната. Това важи и за Родопите, които попадат и в двете групи територии. Все пак в различните части на Родопите има и различия в относителния дял на населението над 65 години, като област Кърджали се отличава с най-ниски стойности. Това определя тези планински територии в България като най-слабо засегнатите от процеса на застаряване на населението. Според преброяването през 2011 г. населението над 65 години в област Кърджали е 16,9 % от общото ѝ население, като само 4 области в страната са с по-ниски стойности.

Като цяло населението в най-източните части на Родопите се характеризира с по-влошена възрастова структура в сравнение с област Кърджали. Въпреки че област Хасково е с по-ниска надморска височина от другите родопски области Смолян и Кърджали, има най-голям дял на население над 65 години – 20,1%. Независимо че възрастовата структура на населението в Западните Родопи е с по-добри показатели от средните за страната, тя също се влошава с високи темпове, сравнено с минали периоди.

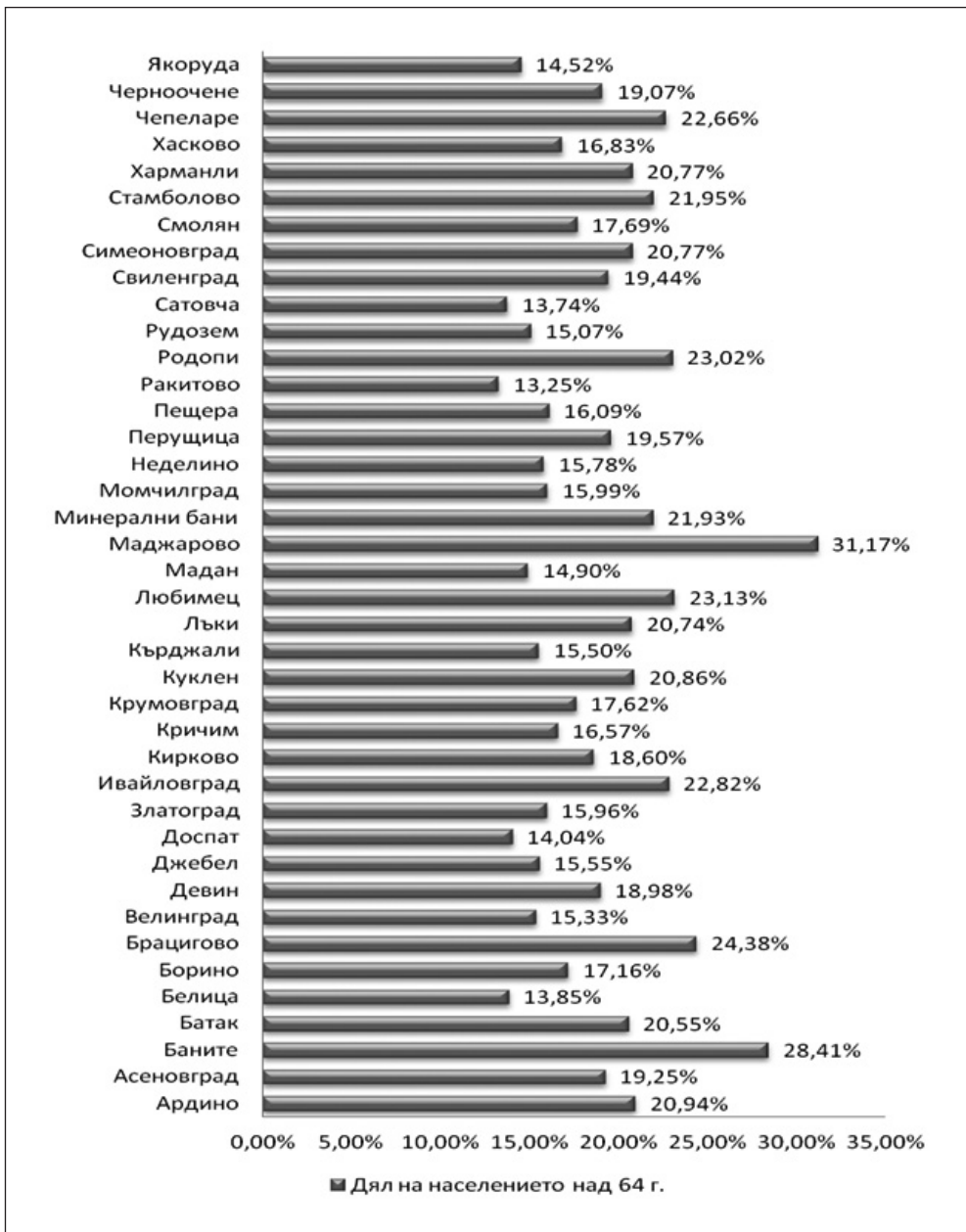
Вътрешнотериториални различия се забелязват не само между отделните области, но и между отделни общини. Общината с най-голям процент на население над 65-годишна възраст е Маджарово – 31,17%, което е почти два пъти повече от областния център Хасково, където населението над 65 години е 16,83%. Разликата между общините Хасково и Маджарово се обяснява с важните административни, търговски и транспортни функции на областния център. За разлика от него, община Маджарово е една от най-изолираните територии в Родопите, с висока безработица, с по-слабо развита образователна структура и структура на здравеопазването в сравнение с другите планински общини. Също така неблагоприятно е повлияло и закриването на рудодобива, който е осигурявал голяма част от работните места в община Маджарово. Това е и предпоставка за изселването на голяма част от младите хора. Като цяло, почти всички останали хасковски общини, разположени в Родопите, са с най-голям дял на застаряващо население от изследваните територии.

Най-малко засегнати от застаряване на населението в Родопите са общините, в които има големи групи българомохамедани. В тези общини населението над 65 години варира между 13 и 16%, като тези стойности са и доста под средните за страната. Това са общините, разположени в най-западните части на Родопите: Белица, Сатовча, Якоруда, Велинград. Причината за по-малкия дял на възрастно население е главно в по-високата раждаемост в резултат от запазения многодетен семеен модел. Освен това емиграцията в тези общини е много по-малка, като по този начин по-младото население остава в тях и не се нарушава възрастовата структура.

При разкриване на териториалните особености на населението на Родопите като базови териториални единици се използват общините. Резултатите от преброяването на населението, както е известно, не могат да дадат 100% точна представа за неговите структури, но са най-подходящи за настоящата работа. Затова ще бъдат използвани данни основно от официалното преброяване на населението през 2011 г.

Основните фактори, които влияят върху застаряването на населението в Родопите, са ниската раждаемост и миграциите. Влияние оказват също и редица социално-икономически и природни фактори.

Природните фактори оказват косвено повече положително влияние върху възрастовата структура на населението. Родопите са богати на полезни изкопавани, има и добре развит дърводобив и именно поради тези причини в миналото са се образували някои миньорски урбанизирани територии, привлекли голям брой население в трудоспособна възраст. В днешно време това влияние е много по-малко. Природните условия са добра предпоставка за развитие на туризма и съответно привличане на младо население в трудоспособна възраст в тази сфера, но релефът затруднява изграждането на добра пътна инфраструктура.

Фиг. 1. Дял на населението в Родопите над 64 г. по общини за 2011 г. (НСИ)

Един от основните фактори, влияещи върху процеса на застаряване на населението, е раждаемостта. През последните десетилетия поради нейното намаляване в Родопите, чиито стойности са под средната за страната, спада и броят на младото население. Тя е най-висока в област Кърджали. Това се дължи главно на турската етническа група, която има по-висока раждаемост от сред-

ната за страната. В другата област, която е изцяло разположена в Родопите – Смолян, показателите за раждаемост силно контрастират – по данни на НСИ тя е най-ниска (6,5 ‰) в цялата страна през 2013 г., което е предпоставка за ускоряване на процеса на застаряване на населението в бъдеще и за влошаване на демографската ситуация в областта. Важно е да се отбележи, че според дела на населението от 15 до 65 години област Смолян се нарежда на второ място в страната след София-град. Поради тази причина в момента още не може да се усети силното влияние на ниската раждаемост върху застаряването на населението. Ниската раждаемост на област Смолян се дължи на по-големия дял на български етнос в нея. Други причини за намаляване на раждаемостта са развитието на образованието, по-голямата урбанизация в района, по-важната роля на жената в общественото производство в днешно време в сравнение с миналото.

В периода след 1989 г. се наблюдава тенденция на намаляване на раждаемостта в селските райони в Родопите. Това се дължи на факта, че все повече млади хора търсят работа в големите градове и в селата, които в миналото са се отличавали с голяма раждаемост, а в днешно време остава все по-голям брой възрастно население. Това е и причина застаряването на населението в Родопите да е много по-силно изразено в селата.

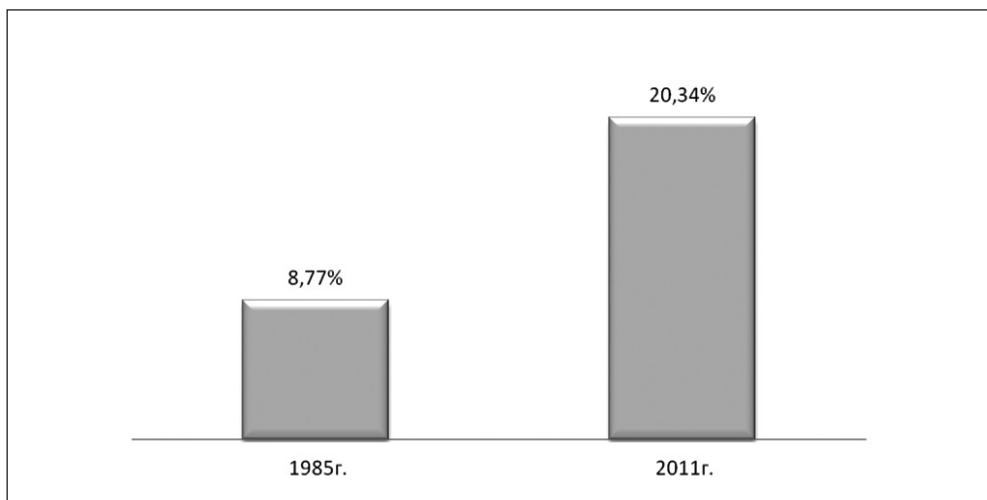
Сравнението между раждаемостта в двете изцяло разположени в Родопите области Смолян и Кърджали показва големите различия, правещи планинската територия толкова специфична за страната. Много голяма е и раждаемостта в общините с българомохамедани. В тези общини това е и водещият фактор за малкия дял на населението на 65 и повече години. В някои територии голяма част от семействата предпочитат еднороден модел, тъй като нямат достатъчно финансови средства за отглеждане на второ дете. Това е и една от основните причини за по-ниска раждаемост в тези части на Родопите.

Друг важен фактор за застаряване на населението е смъртността. С развитието на здравеопазването се намалява смъртността, а по този начин се променя и естественият прираст. Смъртността в област Смолян е 13,1 ‰, което е под средното за страната. Най-ниската смъртност в България през 2013 г. е измерена в област Кърджали – 11,3 ‰.

Един от основните фактори, влияещи върху застаряването на населението, е механичното му движение. С максимална миграционна подвижност са хората между 25–35 години. В тази група влизат хора от фертилната част от населението и голяма част от трудовите ресурси. По принцип изселване на тази част от хората от дадена територия влияе пряко върху възрастовата структура, като води до застаряване на населението. Това е и предпоставка за намаляване на раждаемостта, което също оказва негативно влияние върху възрастовата структура. След като голяма част от хората в трудоспособна възраст напускат страната след 1989 г., за да търсят работа в чужбина, може да се отбележи, че именно емиграцията оказва най-голямо влияние върху застаряването на населението в България и Родопите. Най-голямо значение от миграциите в Родопите има изселването на голяма част от местното население от турския етнос в посока Турция през лятото на 1989 г., известно още като „голямата екскурзия“, след което възрастовата структура на населението в тези територии започва да се влошава с по-големи темпове. До този момент и голяма част от местното стопанство е била съсредоточена в добива на полезни изкопаеми, като така Родопите са

привличали население в трудоспособна възраст. Така са се образували миньорски райони, като Лъки, Мадан, Рудозем. При преминаването към пазарно стопанство значението на тези райони намалява и те започват да се обезлюдяват. Постепенно и голяма част от промишлеността в Родопите запада, което кара голяма част от хората в трудоспособна възраст да мигрират към други части на страната или в чужбина в търсене на работа. Характерно за миграцията на местните хора е, че голяма част от тях, предимно млади хора, променят местоживеенето си за известен период от време, но не винаги за постоянно, и затова текущата статистика не е абсолютно точна. Една от основните причини делът на възрастни хора в селата да е по-голям от този в градовете е, че голяма част от младите хора мигрират в посока градовете в търсене на работа, по-добър начин на живот, по-добро образование, здравеопазване и т.н.

В исторически план влошаването на демографския процес остаряване на населението в Родопите започва по-късно и с по-бавни темпове. Поради специфичната демографска структура на територията спрямо останалата част от България има и различни фактори за неговото протичане. Преди 1989 г. Родопите са били с много голям дял на население в подтрудоспособна възраст. Това се е обуславяло от много високата раждаемост. Предпоставки за нея са били многодетният модел на семейството, слабото образование, използване на децата за работна ръка. С особено голям дял на младо население са се отличавали западните и средните части на Кърджалийска област, най-източните и най-западните части на Смолянска област и териториите от Пазарджишка и Благоевградска област. В някои от тези територии населението в подтрудоспособна възраст преди 1989 г. е достигало до 40 %. Това е и една от причините в днешно време относителният дял на населението в трудоспособна възраст да е доста по-висок от средния за страната и съответно застаряването на населението да е по-слабо в повечето части на Родопите.

Фиг. 2. Дял на население на 65 и повече години в Родопите през 1985 г. (ЦСУ) и 2011 г. (НСИ)

При сравняване на относителния дял на възрастното население при последното преброяване преди политическите промени в страната през 1989 г. и преброяването през 2011 г. много ясно се открояват големите темпове на застаряване на населението за Родопите. Те са по-големи от тези за страната именно поради демографската специфика на местното население и по-големите миграции на младо население между двете преброявания.

Настоящата работа разкрива редица специфични особености в процеса на застаряване на населението в Родопите. При създалата се ситуация в края на 80-те години на XX век, а и след преминаването към пазарно стопанство, настъпват редица промени, които водят до рязко влошаване на демографската ситуация в Родопите и много бърз темп на застаряване на населението. Поради етническият му състав има големи различия в изследваната територия, като в някои части демографският процес остаряване е с много по-слаби темпове от средния за страната, а в други – много по-големи. Основният фактор, който оказва влияние върху този процес в Родопите, е механичното движение и по-специално емиграцията. Раждаемостта също оказва голямо влияние, но поради наличието на голям дял на население от турския етнос, тя е доста по-висока от средната за страната и влияе по-слабо върху застаряването. Процесът застаряване на населението показва вътрешнотериториални различия за Родопите, както и такива спрямо останалата част от страната. Голяма част от планинските територии са по-слабо или почти не са засегнати от този процес. Случаите, в които демографското остаряване в Родопите е с много силни темпове, са по-скоро изключения на фона на цялата планинска територия. За да се намали процесът на застаряването на населението в Родопите, трябва да се търсят начини да се спре емиграцията на младо население и предлагане на по-добри условия за работа и живот.

ЛИТЕРАТУРА

- Младенов, Ч., Н. Мичев.** 1987. Географски особености и тенденции в развитието на населението на Родопите. Родопски сборник, том VI. 5–41./ Mladenov, Ch., N. Michev. 1987. Geographical features and trends in the population of the Rhodopes. Rodopski sbornik, vol. VI, pp. 5–41. (Bg)
- Россет, Ед.** (1968г.). Процесс старения населения. Изд. „Статистика“ Москва./Rosset, Ed. 1968. Aging process of population. Izd. Statistika, Moscow. (Ru)
- х х х Демографска и социално-икономическа статистика на населението. НРБ, Централно статистическо управление, 1988/ Demographic and socio-economic statistics of population. NRB, Central Statistical Office, 1988.
- <http://www.nsi.bg/census2011/> Последно посещение на 31.07.2014. /Assessed: 31.07.2014.
- <http://www.nsi.bg/bg/> Последно посещение на 31.07.2014. /Assessed: 31.07.2014.
- <http://censusresults.nsi.bg/Census/> Последно посещение на 31.07.2014 / Assessed: 31.07.2014.